

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/65/112-115>

Nəzakət Əli qızı Quliyeva
 Beyləqan şəhər R.Abbasov adına
 4 nömrəli tam orta məktəb
 psixoloq
 nezaketquliyeva6@gmail.com

MƏKTƏB PSIXOLOQUNUN İŞ PRİNSİPİ VƏ PSIXOLOJİ XİDMƏTİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: məktəb, psixoloq, psixoloji dəstək, insan tərbiyəsi, şəxsiyyətin formalaşması, psixoloqun parametrləri

The principle of work of a school psychologist and the main directions of psychological services

Summary

It is clear that the school psychologist performs psychological services at school. However, it is not possible to implement this important issue qualitatively by one specialist. Therefore, the whole pedagogical staff, or more precisely, every teacher must have the skills to provide psychological services at school. In the end, the greatest responsibility still falls on psychologists. The main goal of the work of a school psychologist is to be able to freely implement psychological methods and tools to achieve a solution to the problem on the basis of an individual approach.

Psychological research has long shown that it is much more difficult to eliminate a defect in a student's mental development than to prevent it in advance. Here the importance of psycho-prophylactic work is especially noteworthy. This aspect should be taken into account during psychological services at school.

Key words: school, psychologist, psychological support, human education, personality formation, psychologist parameters

Müasir dövrdə insan tərbiyəsi və onun formalaşması olduqca aktual və özünəməxsus çətinlikləri olan bir prosesdir. Bu işin həyata keçirilməsi insanı öyrənən müxtəlif elmlər sisteminin əsas predmetinə çevrilib. Lakin etiraf etməliyik ki, insanın bir şəxsiyyət kimi formalaşmasının parametrləri və mexanizmlərini bütün dövrlərdə öyrənən psixologiya elmidir.

“İnsan şəxsiyyətinin formalaşması prosesi müxtəlif mərhələləri və sistemləri əhatə edir. Bu sistemləri mikro, mezo, ekzo və makrosistemlər adlandırırlar. Mərhələli və fasiləsiz surətdə həyata keçirilən bu işin təşkili əsasən mikro sistemə aid olan orta ümumtəhsil məktəblərinin payına düşür. Orta ümumtəhsil məktəblərində yeni insan tərbiyəsi ilə müxtəlif ixtisaslı kadrlar məşğul olur. Lakin bu işin həyata keçirilməsi heç də hər zaman problemsiz ötürür və ortaya bir sıra çətinliklər çıxır. Qarşıya çıxan bu çətinliklərin aradan qaldırılmasında isə məktəb psixoloqlarının rolu əvəzsizdir” (1, 242).

Bu işin yerinə yetirilməsi bir sıra amillərin nəzərə alınmasını özündə ehtiva edir.

1) Tərbiyə olunanın şəxsiyyətinin parametrləri.

2) Onun şəxsiyyətinin formalaşması işini həyata keçirən məktəb psixoloqunun şəxsiyyətinin parametrləri.

3) Psixoloji xidmətin həyata keçirildiyi konkret şərait və bu şəraitin imkanları.

Elə bu səbəbdən də bizi haqlı olaraq aşağıdakı suallar narahat edir:

✓ Məktəb psixoloqu kimdir və onun şəxsiyyətində hansı psixoloji parametrlər öz əksini tapmalıdır?

✓ Onun işinin əsas istiqamətlərini nələr təşkil etməlidir?

✓ Müasir dövrdə bu işin həyata keçirilməsi üçün konkret şərait imkanları hansı üstünlükləri ilə seçilir və məktəb psixoloqunun öz işini müasir tələblər baxımından qurmasına necə təsir edir?

Məktəb psixoloqu kimdir və onun şəxsiyyətində hansı psixoloji parametrlər öz əksini tapmalıdır?

Yığıcam halda bu parametrləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmağı məqsədəuyğun hesab etmək olar: Azərbaycançılıq ideologiyasına sadıq olan; daim milli maraqları üstün tutan və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan; öz peşəsini sevən; savadlı; uşaqları sevən və onlara məhəbbətlə yanaşan; özünün və insanların şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşmağı bacaran; liderlik xüsusiyyətlərinə malik; yeni innovasiyalardan xəbərdar; təşkilatçı; təşəbbüskar; öz şəxsi nüfuzunu qoruyan; özünə inamlı.

Oxuduğumuz ədəbiyyatlardan və həyatda qazandığımız təcrübədən aydındır ki, psixoloji yanaşmada şəxsiyyətin nümunəvi təsir imkanları ən əsas amil rolunu oynayır. Bu baxımdan yuxarıda məktəb psixoloqunun şəxsiyyətində öz əksini tapması zəruri olan parametrlər yeni insan tərbiyəsində qarşıya çıxacaq problemlərin həlli istiqamətində nümunəvi tərbiyəvi təsir gücünə malik, olduqca mühüm təsiredici

elementləridir. Hər bir məktəb psixoloqu öz şəxsiyyətinin təkmilləşməsində bu elementlərin formalaşmasına xüsusi diqqət yetirməlidir.

Müasir dövrdə məktəb psixoloqunun işinin əsas istiqamətlərini nələr təşkil etməlidir?

Müasir dövr bütün istiqamətlərdə olduğu kimi, məktəb psixoloqunun da öz işinə yeni tələblər baxımından yanaşmasında əsaslı dönüşlər yaratması üçün qarşısına bir sıra zəruri vəzifələr qoyur. Bu vəzifələrin müəyyənləşməsi və icrası işinin təşkilində milli maraqlar nəzərə alınmaqla yanaşı müasir dövrün “Qloballaşma əsri” olduğunu da unutmamalıyıq.

Psixoloqların da dediyi kimi düzgün və vahid tərbiyə bu gün demək olar ki, mümkün deyil. “Əvvəlki dövrlərdə təlimin məqsədi, davranış normaları, tərbiyə standartları məlum idi. İndi qapalı cəmiyyətlər açıq cəmiyyətlərlə əvəz olunur və belə də az qala hər ailənin öz tərbiyə sistemi, etik görüşləri olur və hər bir ailə öz dünyagörüşü, etiqadına uyğun gələn tərbiyə sistemi qurur. Deməli, yeni dövrdə insan şəxsiyyətinin formalaşması artıq milli kontekstdən çıxaraq qloballaşmış. Elə bu baxımdan da bu əsrin adını “Qloballaşma əsri” adlandırırlar” (2, 257). Məktəb psixoloqu yeni insan tərbiyəsində yaranmış problemlərin həllində qloballaşmanın da təsir imkanlarını dəyərləndirməli və müxtəlif psixoloji problemlərin yaranma səbəblərini məhz bu təsir imkanlarında da axtarmağı bacarmalıdır.

Məktəbə psixoloji xidmətin əsas istiqamətləri və sahələrini aşağıdakı şəkildə müəyyənləşdirmək olar: psixoprofilaktik işlər, konsultativ işlər, diaqnostik işlər, korreksiya işləri, yardımçı işlər.

Bu işlər bir növ məktəbə psixoloji xidmətin, o cümlədən məktəb psixoloqunun funksiyalarını təşkil edir. Həmin fəaliyyət sahələrini ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək.

Məktəbə psixoloji xidmət prosesində yerinə yetirilən psixoprofilaktik işlər

Psixoloji tədqiqatlar artıq çoxdan sübut etmişdir ki, şagirdin psixi inkişafında baş verən bu və ya digər qüsuru aradan qaldırmaq, əvvəlcədən həmin qüsurun baş verməsinin qarşısını almaqdan qat-qat çətindir. Buradan isə psixoprofilaktik işlərin əhəmiyyəti xüsusi olaraq diqqəti cəlb edir. Həmin cəhət məktəbə psixoloji xidmət zamanı da nəzərə alınmalıdır. Bəs bu işin mahiyyəti nədən ibarət olmalıdır? Psixoprofilaktik işlər başlıca olaraq məktəb təlimi prosesində uşaqların psixi inkişafında baş verə biləcək qüsurların qarşısını almaq məqsədilə həmin inkişafın gedışı üzərində nəzarətin təşkilindən ibarətdir. Müəllimlə birlikdə psixoloq şagirdin əqli inkişafında və şəxsiyyətinin inkişafında müəyyən qüsurların, yayınma hallarının baş verməsinə səbəb ola biləcək xüsusiyyətləri aşkara çıxarmağa cəhd göstərir və müvafiq tədbirləri həyata keçirir. Bu zaman birinci növbədə uşağın həyatının keçid mərhələləri, məsələn, onun əsas fəaliyyət növünün kəskin şəkildə dəyişməsi ilə nəticələnən məktəbə daxil olma dövrü, yaxud yeniyetməlik dövrünün başlanması və s. üzərində nəzarətə xüsusi yer verilməsi lazım gəlir. Ona görə də məktəb psixoloqu uşaqların birinci sinfə qəbulunda iştirak etməli və bu zaman onların zəif, normalara uyğun gəlməyən cəhətlərini aşkara çıxarmalı, onların nail olduqları səviyyə ilə yanaşı müvəffəqiyyətlə oxumalarına müsbət və ya mənfi təsir göstərə biləcək idrak fəallığının, məktəbə motivləşmə, emosional-iradi cəhətdən hazırlığın inkişaf xüsusiyyətlərinə xüsusi diqqət yetirməlidir.

“Məktəb psixoloqunun profilaktik fəaliyyətinin ən perspektiv formalarından biri psixoloji-pedaqoji konsiliumun keçirilməsindən ibarətdir. Psixoloji-pedaqoji konsilium zamanı sinifdə dərs deyən müəllimlər psixoloqla birlikdə bu və ya digər şagird və ya bütövlükdə sinif haqqında fikirlərini birlikdə, kollektiv şəkildə müzakirə edir, çətinliyin və geridə qalmanın səbəblərini aşkara çıxarır, eyni zamanda bu və ya digər çətinliyin qarşısını almaq, onu aradan qaldırmaq üçün səmərəli yollar düşünürlər” (3, 2). Psixoloji-pedaqoji konsilium, eyni zamanda, ümumi orta təhsil şəraitində xüsusi aktualıq kəsb edən və mürəkkəb xarakterə malik olan şagirdlərdə meyl, qabiliyyət və talantın inkişaf etdirilməsi problemini dərinlən həll etməyə imkan verir.

Məktəbə psixoloji xidmət prosesində yerinə yetirilən məsləhət (konsultativ) işləri

Məktəbə psixoloji xidmət fəaliyyətində müəllim, şagird və valideynlərlə aparılan məsləhət işləri əsas yerlərdən birini tutur. Məktəb psixoloqunun apardığı bu cür məsləhətlər fərdi və qrup halında keçirilə bilər. Hər ikisində əsas məqsəd bu və ya digər çətinliklərin mahiyyətini açmaq və onları aradan qaldırmaq üçün müvafiq psixoloji yollar göstərməkdən ibarətdir. Adətən, psixoloq məktəb müəllimlərinə aşağıdakı hallarda məsləhət verməli olur: şagirdlərin tədris materialını mənimsəmələrindəki çətinliklər, oxumaq həvəsinin olmaması və oxuya bilməmələri ilə bağlı, müəllimlə sinif arasında münasibə yarandıqda, aparılan pedaqoji təsir vasitələri nəticə vermədikdə, müəllimin şagirdlərlə və şagirdlərin bir-biri ilə ünsiyyətindəki çətinliklərlə əlaqədar, şagirdlərin maraq, meyl və qabiliyyətlərini aşkara çıxarmaqla bağlı, şagirdlərin peşə yönümü, peşə seçmələrinə istiqamət verməklə bağlı və s. Psixoloq şagirdlərlə fərdi olaraq tədris, inkişaf, öyrənmənin səmərəli yolları, həyat mövqeyini müəyyənləşdirmək, böyüklərlə və yoldaşları ilə ünsiyyət, özünütərbiyə və

s. məsələlər ətrafında məsləhət keçirə bilər. Bununla yanaşı olaraq bir qrup şagirdlərlə və ya siniflə özünü tərbiyə, əqli əmək mədəniyyəti və s. problemlər ətrafında məsləhət təşkil edə bilər.

Məktəbə psixoloji xidmət prosesində yerinə yetirilən diaqnostik işlər

Psixoloji xidmətdə əsas yerlərdən birini diaqnostik işlər tutur. Bu işlərin əsas üstün cəhətləri ondan ibarətdir ki, psixoloqun köməyi ilə şagirdlərin həm əqli, həm də şəxsi imkanları aşkara çıxarılır. Bununla da şagirdlərin fəaliyyətini və inkişafını idarə etmək prosesi asanlaşır. Məhz buna görə də təlim və tərbiyə prosesində ayrı-ayrı şagirdlərin təlim və tərbiyəsindəki qüsurların psixoloji səbəblərinin aşkara çıxarılması və onların aradan qaldırılması yollarının müəyyənləşdirilməsi məktəbə psixoloji xidmət işində mərkəzi yer tutur. Bunun üçün psixoloji xidməti təşkil edən şəxsdən xüsusi hazırlıq tələb olunur. Bu işi aparan adam düzgün sual verməyi, psixoloji problemi müəyyənləşdirməyi, lazımı məlumatı əldə etməyi, həmin məlumatları təhlil etməyi və bütün bunların əsasında zəruri nəticəyə gəlməyi bacarmalıdır. "Məktəbə psixoloji xidmətlə əlaqədar olaraq psixoloq aşağıdakı diaqnostik işləri həyata keçirməlidir:

- ✓ ayrı-ayrı fənnlər üzrə şagirdlərin mənimsəyə bilməmələrinin psixoloji səbəblərini aşkara çıxarmaq;
- ✓ şagirdlərin intizamsızlıqlarının psixoloji səbəblərinin diaqnostikası;
- ✓ şagirdlərin əqli inkişafının, şəxsiyyətinin və emosional iradi xüsusiyyətlərinin diaqnostikası;
- ✓ şagirdlərin sinif yoldaşları ilə qarşılıqlı münasibətlərinin pozulmasının, sinifdə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin pozulmasının səbəblərinin psixoloji diaqnostikası;
- ✓ şagird-müəllim, sinif-müəllim münasibətlərinin pozulmasının səbəblərinin psixoloji diaqnostikası;
- ✓ uşağın məktəbə hazırlığının psixoloji diaqnostikası;
- ✓ şagirdlərin ibtidai məktəbdən orta məktəbə keçməyə hazır olmalarının psixoloji diaqnostikası;
- ✓ şagirdlərin yeniyetməlik dövründən ilk gəncliyə keçməyə hazır olmalarının psixoloji diaqnostikası və s.

Şübhəsiz bütün bu cür diaqnostik işləri necə gəldi aparmaq mümkün deyildir. Bunun üçün psixoloq düşünülmüş və bütün tələblərə cavab verən metodlardan istifadə etməlidir" (4, 17).

Məktəbə psixoloji xidmət prosesində yerinə yetiriləcək korreksiya işləri

Məktəbə psixoloji xidmət təkcə diaqnostik işləri həyata keçirməklə də başa çatmır. Bu və ya digər çətinliyi və onun səbəbini aşkara çıxarmaqla yanaşı (istər intellektual, istərsə də şəxsiyyət baxımından) psixoloji xidməti həyata keçirən mütəxəssis həmin çətinlikləri aradan qaldırmaq, təshih etmək üzrə də iş aparmalıdır. Yalnız bu zaman nəzərdə tutulmuş nəticəni əldə etmək mümkündür. Məhz buna görə də psixoloji xidmət zamanı aşağıdakı korreksiya işlərinin həyata keçirilməsi zəruridir:

- ✓ şagirdlərin şəxsiyyətində, əqli inkişafında, emosional iradi xüsusiyyətlərində özünü göstərən çətinliklərin aradan qaldırılması;
- ✓ şagirdlərin yaşlılar və həmyaşlıları ilə qarşılıqlı şəxsiyyətlərarası münasibətlərində özünü göstərən qüsurların aradan qaldırılması.

Adətən, korreksiya proqramının həm psixoloji, həm də pedaqoji cəhətləri vardır və onların həyata keçirilməsi birbirindən müəyyən dərəcədə fərqlənir. Psixoloji korreksiya psixoloq tərəfindən planlaşdırılır və həyata keçirilir. Pedaqoji korreksiya isə məktəb psixoloqu müəllimlərlə birlikdə (məktəb direktoru, dərs hissə müdiri, sinif rəhbəri, fənn müəllimi) planlaşdırılır, psixoloqun nəzarəti və köməkliliyi ilə müəllimlər və valideynlər tərəfindən həyata keçirilir.

Məktəbə psixoloji xidmət prosesində yerinə yetiriləcək yardımçı işlər

Məktəbə psixoloji xidmətlə əlaqədar əsasnamədə yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, bir sıra yardımçı işlərin həyata keçirilməsi də nəzərdə tutulur. Həmin işlər bu və ya digər şəkildə əsas işlərlə bağlanır və onların həyata keçirilməsinə xidmət edir. Psixoloji xidmət zamanı yerinə yetirilən həmin yardımçı işlərə aşağıdakıları aid etmək mümkündür:

- ✓ məktəb psixoloqu şagirdlərin davranış və mənimsəmələrinin psixoloji təhlilini vermək və burada onların şəxsiyyətlərinin və qabiliyyətlərinin fərdi psixi xüsusiyyətlərini daha dəqiq, ətraflı açmaq məqsədilə pedaqojikonsilium təşkil edir;
- ✓ məktəb psixoloqu məktəbin pedaqoji şurasının işində iştirak edir;
- ✓ psixologiya kabinəsi və məktəb kitabxanasının köməyi ilə müxtəlif yaşlı uşaqların təlim və tərbiyəsi problemlərinə dair psixoloji-pedaqoji ədəbiyyatdan və şagirdlər üçün psixoloji ədəbiyyatdan ibarət bölmə, "kitabxana" yaradır.

Məktəbdə psixoloji xidmətin qeyd olunan istiqamətlərini müxtəlif konkret sahələrə tətbiq etmək mümkündür. Bunların ən əsaslarından bəzilərini nəzərdən keçirək.

Məktəbə psixoloji hazırlığın diaqnostikası

Məktəbə psixoloji xidmətdə əsas yerlərdən biri uşaqların məktəbə psixoloji hazırlığının diaqnostikasını verməkdən ibarətdir. Bu sahədə aparılan işin əhəmiyyəti öz-özünə aydındır. Uşağın məktəbə, məktəb təliminə psixoloji hazırlıq səviyyəsini müəyyənləşdirmək bir tərəfdən həmin sahədəki qüsurları aradan qaldırmaq, digər tərəfdən məktəbdə ilk gündən şagirdlərin imkanlarına uyğun iş aparmaq üçün şərait yaradır. Məhz buna görə də məktəb psixoloqu (sınıf müəllimi ilə birlikdə) birinci sinfə qəbul olunacaq uşaqların məktəbə psixoloji hazırlıq səviyyəsini aşkara çıxarmalıdır.

Psixofizioloji tədqiqatlardan məlum olduğu kimi, həmin yaş dövründə uşaqların əqli iş qabiliyyətinin səviyyəsi məhz 20-30 dəqiqədən ibarət olur. Digər tərəfdən, uşağı I sinfə yazdırmaq üçün valideynlər onu bir neçə dəfə yoxlamaya gətirməyə o qədər də razılıqla yanaşmırlar. İkincisi, psixoloji yoxlamaları valideynin iştirakı ilə aparmaq məqsədə müvafiqdir. Belə olduqda uşaqlarda və valideylərdə gərginliyin yaranmasının qarşısı alınır. Yoxlamadan əvvəl valideynlərə izah olunur ki, yoxlamanın məqsədi uşağı imtahan etməkdən ibarət deyildir. “Burada əsas məqsəd uşağın imkanlarını aşkara çıxarmaq və gələcəkdə onunla işləmək üçün müvafiq yollar düşünməkdən ibarətdir. Yoxlama motivinin bu cür izahı valideynin psixoloqa inamla yanaşmasına və yeri gələndə ona köməklik göstərməsinə imkan yaradır” (5,18). Üçüncüsü, yoxlamanın nəticələri uşağın xüsusiyyətlərinin keyfiyyət xarakteristikasını verməlidir. Gələcək I sinif şagirdləri üzərində aparılan eksperimental psixoloji yoxlama suallardan başlanmalıdır. Adətən, bu cür suallar standart xarakter daşıyır: sənin adın nədir?, neçə yaşın var?, uşaq bağçasına gedirsənmi? və s. sualları verməklə psixoloq öz təbəssümü ilə uşaqları ruhlandırmalıdır. Burada yeri gəldikcə bu və ya digər cəhətə əsasən uşağı tərifləmək tələb olunur. Məsələn, qıza belə demək olar ki, sənin nə yaxşı donun, saçın var? Oğlana demək olar ki, afərin, nə yaxşı oğlansan, yaqın atanın yaxın köməkçisisən və s.

Məlumdur ki, orta məktəbdə təhsil alan şagirdlərdə oturmaq bir fikir yoxdur. Bunlar zaman-zaman formalaşır. Diqqəti bu istiqamətə yönəltmək lazımdır. Bunun üçün məktəb-valideyn-uşaq sistemi dəqiq işləməlidir. Əgər sinif rəhbərləri, fənn müəllimləri məktəb psixoloqu ilə davamlı olaraq əlaqə saxlasa, öz şagirdlərində müşahidə etdiyi psixoloji vəziyyəti psixoloqla bölüşsə, eyni zamanda şagirdlərin psixoloqla görüşünü təşkil etsə, o zaman “çətin uşaq” anlayışı ortaya çıxmaz. Amma çox təəssüf ki, bu gün reallıq başqadır. Müəllim öz dərslərini keçməklə öz missiyasının tamamlanmış olduğunu düşünür. Müəllim şagirdləri ilə, hər şeydən öncə, bir dost, bir sirdaş kimi münasibət qurmalıdır. Yeri gələndə həll edə bilmədiyi hər hansısa bir durumu psixoloqla məsləhətləşərək həll etməli və bu, şagirdin xeyrinə həll olunmalıdır. Əgər məktəblərdə şagird-psixoloq münasibəti normal səviyyədə qurulsay, bu, istər-istəməz şagirdlərdə sağlam psixologiyanın yaranmasına səbəb olacaqdır. Nəticədə, şagirdlər mükəmməl bilik və savada yiyələnəcəklər.

Ədəbiyyat

1. Hamzayev M.A. Pedagogical psychology. Baku, 1991
2. Hamzayev M.A. Basics of age and pedagogical psychology. - Baku, 2003
3. Alizade A.A. Psychological service to school: problems, thoughts // Azerbaijan school, 1993, №3.
4. Aliyev R.I. Actual issues of school psychological service. Baku, 2004.
5. Mammadzade R.H. Psychological services in educational institutions. Baku, 1996.

Rəyşi: dos. S.Mirzəyeva

Göndərilib: 02.04.2021

Qəbul edilib: 08.04.2021